

YORUMUN LİTERAL ANLAMINI AŞMASI: SÛFÎ TE'VİLDE ANLAM GENİŞLEMESİ, CENNET VE NÂR (CEHENNEM) ÖRNEĞİ

Ahmet Gül*

Öz

Sûfiler Kur'ân'ı tefsîr ederlerken geliştirdikleri birtakım te'vil (yorum) nazariyelerine göre hareket etmişlerdir. Bu yorum, genellikle zâhirî anlamdan bâtinî anlama doğru bir seyir izleyebilmektedir. Kelimelerin delâlet ettiği manalardan hareketle bâtinî anlamlar üretebildikleri gibi; bazen nassın anlamlarını genişletmiş, bazen de inhisarcı davranarak anlamı daraltmışlardır. Sûfilerin, kelimelerin gerçek anlamlarından yan anlamlara veya mecazi anlamlara evrilen yorumlarının, aslında kapalı olan hususları aydınlatmak için yapıldığı söylenebilir. Bu yönleriyle, kendilerine has bir dil oluşturdukları, bunu anlama ve sağaltımını yapma imkânının beyânî te'vil kıstasından geçirilmesiyle mümkün olduğu söylenebilir. Te'vil mekanizmasının sağlıklı işlemesine yönelik bir amaç güdüldüğü için irfânî yorumun gezen ayağı olan bâtinî yorumları tahriften koruma maksadıyla te'vilin şartları ortaya konmuştur. Sûfiler Kur'ân'ı te'vil ederken *işâret* dedikleri bazı anlamları tefsîrlere derc etmişlerdir.

Lafızların, lafzi delâletlerinin ötesinde anlamlarının olduğu, çeşitli imge ve sembolik anlatımlar üzerinden analogiler kurularak sûfiler tarafından izah edilmiştir. Sûfi tefsîrde cennet ve cehennemle ilgili yapılan yorumlar buna örnek verilebilir. Zira müşâhede ve mükâşefe yolculuğunun sonunda ulaşılabilecek müntehâ, bu metaforlar üzerinden verilebilmektedir. Makalede, sûfi yorumda cennet ve cehenneme dair yapılan yorumlara, bunların uğradıkları anlam genişlemesine yer verilerek sûfilerin Kur'ân'ı nasıl anlamaya çalıştıkları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsîr, Sûfi tefsîr, Anlam Genişlemesi, Cennet, Nâr

TRANSCENDING LITERAL MEANING OF INTERPRETATION: EXPANSION OF MEANING IN SÛFÎ EXEGESIS, EXAMPLE OF HEAVEN AND NÂR (HELL)

Abstract

While Sûfis interpreting the Qur'an, they acted according to the interpretation theory they developed. This interpretation can follow a course from literal meaning to esoteric meaning. Sometimes they have expanded the meaning of text(nass), and sometimes they have restricted the meaning by acting exclusively. The interpretations of Sûfis, which evolved from the literal meanings of words to connotation or metaphorical meanings, can be said to have been made to elucidate matters that were in fact closed. It can be said that they have created a language unique to them in these aspects, and that the possibility of understanding and healing it is possible by passing the declaration

interpretation criteria. In order to protect the bâtinî (esoteric) interpretations, which are the walking leg of the interpretation of wisdom, from falsification, the conditions of interpretation have been set out and a purpose has been aimed at the healthy functioning of the interpretation mechanism. When the Sûfis interpreted the Qur'an, they incorporated into tafseers some of the meanings that they called işarah (signs). In this article, the Sûfî commentaries on Heaven and hell will be given and how the Sûfis try to understand the Qur'an will be examined.

Keywords: Tafseer, Sûfî exegesis, Expansion of meaning, Heaven, Hell(Nâr)

GİRİŞ

Sûfilerin *işâret* dedikleri, lafzın hakiki sevk ediliş amacı olmamakla birlikte asıl manadan ayrılmayan ve onun gereği olarak ikincil bir manaya delâleti olan husustur. İşâret aynı şekilde nassta aslî/birincil (temel/gerçek anlam olarak) veya tebeî/ikincil (yan anlam olarak) olarak kastedilmeyen, fakat asıl maksadın gerekli kıldığı, sözün doğruluğu ve şer'î yönden mananın sağlıklı anlaşılması kendisine bağlı olmayan hükme delâlettir. Bu daha çok tefekkürle anlaşılabilen bir husustur.¹

Sûfî yorumda da işâret tefekkür ve tedebbürden sonra nasstan çıkarılmaya çalışılan bir anlam olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, dilde lafızların delâleti ile ilgili beyânî veya belagat ile ilgili bir husus olduğundan, dilde yaşanan gelişmeler sûfî yoruma çeşni katmakta; onu zenginleştirmektedir.

Sûfiler birçok yöntem kullanarak âyetlere yorum getirmişlerdir. Bu yöntemler; lafızların yapı ve kullanımlarından, mefhumu muhaliften, kıssaların sembolik okunmasından, âyetlerin muhatap kitlelerinin farklı olduğundan işaretler çıkarmak, bazen âyetle irtibat kurmadan da doğrudan yorumda bulunmak, şeklinde cereyan etmiştir.²

Bir dilde kelimeler zaman içerisinde dilin gelişmesiyle başka bir anlam kazanabilir; başka bir düşünceyi ifade eder hale gelebilir. Dilbilimciler buna *anlam değişimi* demektedirler. Anlam; lafız ve işaret ettiği şey arasındaki karşılıklı değişim ilişkisi olduğundan, bu ilişki arasındaki değişim, anlam değişimini beraberinde getirmektedir. Anlam değişiminin olabilmesi için, toplumun buna ihtiyacının oluşması, toplumsal ve kültürel gelişimin meydana gelmesi gerekmektedir; dilsel bozulma, mecazi değişim, psikolojik ve duygusal durumlar bunda önemli rol oynamaktadır.³ Temel anlamın yan anlamlar kazanması genelde, somuta eklenen yeni somut kavramlar, somuta eklenen yeni soyut kavramlar (somutlaştırma), soyuta eklenen soyut kavramlar, soyuta eklenen somut kavramlar⁴ şeklinde olmaktadır.

Anlam değişimleri; anlam daralması ve tahsis, anlam genişlemesi, sözün zaman ve mekân bakımından anlamca kendine yakın bir manaya taşınması, mecaz yoluyla kullanım alanının değiştirilmesi, anlamın bütünden parçaya veya parçadan bütüne taşınması, anlamın güçlü anlamdan zayıf anlama taşınması, anlamın zayıf anlamdan güçlü anlam taşınması, anlam iyileşmesi, anlam kötülemesi⁵ şeklinde ortaya

¹ Abdulvehhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh* (Kahire: Mektebetu'd-Da'va, 1956), 145.

² Mahmut Ay, "İşârî Tefsîrde Yöntem Meselesi", [*İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat)*] (Eylül 2012), 59-110.

³ Ahmed Muhtâr Ömer, *İlmu'd-delâle* (Kahire: Alemu'l-Kutub, 1998), 235-250.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil 1-3* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2015), 3/180.

⁵ İbrâhîm Enîs, *Delâletu'l-elfâz* (Mısır: Mektebetu'l-Encelu'l-Mısriyye,1976), 152-168; Aksan, *Her Yönüyle Dil 1-3*, 3/212-215.

çıkılmaktadır. Dildeki bu gelişme veya hareketlilik sûfi yoruma yansımış; Sûfiler de yorumlarını bu esaslar üzerine temellendirmekten geri kalmamışlardır. Sûfilere, *işâret*, *latîfe*, *sır* veya *bâtînî anlam* dedikleri bu hususlar aslında dilin tarihi gelişim seyrinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerden arî değildir.

Dilin bu imkânlarından yararlanan Sûfiler, mecaz ve teşbihi sıkça yorumlarına dayanak haline getirmişlerdir. Örneğin, Abdurrezzak Kâşânî (ö. 736/1335), Kaf (ق) Sûresinin başında yer alan kaf (ق) harfinin, *-zikru'l- cüz iradetü'l- küll* kabilinden- Muhammedî kalbi gösterdiğini ve onu simgelediğini belirtmektedir.⁶ Halbuki Sûfilere göre kaf, dünyayı sarmalayan ve arkasında Zat-ı İlahinin simgesi olan Anka kuşu'dur. Alemi kuşattığı ve yüce Rabbin perdesi olduğu için, kimse kalp makamına ulaşmamışsa hiç kimse onu bilemez; bu dağa tırmanmış olandan başka kimse ona muttali olamaz.⁷ Kâşânî'nin burada *mecaz-ı mürsel* sanatının *zikru'l- cüz iradetü'l- küll* ilkesinden hareketle böyle bir yoruma gittiği söylenebilir. *Mecaz-ı mürsel* veya *mecaz-ı lüğavi*; kelimenin asıl manasının dışında, benzetme ilişkisi olmadan, asıl manasının anlaşılmasını engelleyen bir karineyle yapılan söz sanatıdır. Bu alakalar *müsebbebiyet*, *cüziyyet*, *külliyet*, *geçmişe itibar (itibar ma kane)*, *geleceğe itibar (itibar ma yekûn)*, *mahalliyet*, *halıyyet* şeklindedir.⁸ Sûfilere kullandıkları diğer söz sanatı da teşbihtir. İki veya daha fazla şeyin, bir nitelikte ortak olduklarını, gizli veya açık bir benzetme edatı kullanarak yapılan söz sanatına teşbih denir.⁹ Sûfiler, lafzın delâletini genişletme araçlarından, başka bir deyişle kelimeye anlam genişliği kazandırma yollarından birisi olarak bu yöntemi kullanmışlardır. Böylece te'villerine daha edibâne, şairâne, hakimâne bir tavır kazandırarak üsluplarını daha seçkin bir hale getirmişlerdir. Sûfiler bu sanatlara aşağıda âyet yorumlarından anlaşılacağı üzere sıkça yer vermişlerdir.

Sûfiler sadece bu yöntemden hareketle âyetlere yorum getirmemişlerdir. Bunun yanı sıra lafızların yapı ve kullanımlarından, mefhumu muhaliften, kıssaların sembolik okunmasından, âyetlerin muhatap kitlelerinin farklı olduğundan işaretler çıkarmış, bazen âyetle irtibat kurmadan da doğrudan yorumda bulunmuşlardır¹⁰. Makalede cennet ve nâr ile ilgili sûfi yorumlara yer verilecektir.

1.Cennet

Örtmek, gizlemek anlamındaki c-n-n kökünden türeyen cennet kelimesi sözlükte, bitki ve ağaçlarıyla toprağı örten bahçe anlamına¹¹ gelmektedir. Ahirette mü'minlerin ebedi yurdu olan cennetin, dünya bahçelerine benzemesi veya içindeki nimetleri insan idrakinden gizlemiş olması nedeniyle bu şekilde adlandırıldığı belirtilmektedir¹².

⁶ Abdurrezzâk Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşânîyye 1-3*, trc. Ali Rıza Doksanyedi (Ankara: Kadıoğlu Matbaası, 1988), 3/114.

⁷ Pierre Lory, *Kaşani'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, trc. Sadık Kılıç (İstanbul: İnsan Yayınları, 2001), 54.

⁸ Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm* (Beyrût: Dâru'l- Kutubi'l -İlmiyye, 1987), 365-368; Ali Cârîm- Mustafâ Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdîha* (Dimaşk: Mektebetü Dâri'l-Fecr, 2014), 130.

⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l- 'ulûm*, 332; Cârîm-Emîn, *el-Belâgatü'l-Vâdîha*, 131.

¹⁰ Ay, "İşârî Tefsîrde Yöntem Meselesi", 59-110.

¹¹ Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr el-Ensârî, *Lisânu'l- 'Arab*, thk. Abdullah Ali-Muhammed Ahmed- Hâşim Muhammed (Kâhire: Mektebetü Dâru'l-Meârif, ts.), 9/702; Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Mufredâtu elfâzi'l- Kur'an*, thk. Safvân Adnân Dâvudî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2009), 204.

¹² Râgıb el-İsfahânî, *Mufredât*, 204; M. Süreyya Şahin, "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7/374.

Kur'ân'da yüz kırk yedi defa geçen cennet, yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçeyi, altı yerde Âdem ve Havvâ'nın iskân ettirildikleri yeri, bir yerde me'va cennetini, diğer yerlerde de ahiretteki cenneti ifade etmek üzere kullanılmıştır.¹³ Âyetlerde geçen cennet kavramını dünyevî cennet ve uhrevî cennet olarak tasnif etmek mümkündür. Nitekim Nûh Sûresi'nde “فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَيَبِينَنَّ”¹⁴ Dedim ki: "Rabbinizden bağışlanmanızı dileyin; O, çok bağışlayıcıdır. (Dileyin ki) üzerinize gökten bol bol yağmur indirsin. Mallar ve oğullar vererek sizi desteklesin, size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın."¹⁴ mealindeki âyetlerde dünyevî cennete vurgu yapılarak Nûh'un kavminin tövbe edip iman etmesi halinde, yaşadıkları, yokluk, kıtlık gibi sıkıntıların kaldırılarak yağmur yağdırılacağı, bağlar bahçeler var edileceği (cennet), ürün ve mahsullerin arttırılacağı beyân edilmektedir.¹⁵ Diğer taraftan da “إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ”¹⁶ *Ancak tövbe eden, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler böyle değildir. Bunlar hiçbir haksızlığa uğratılmaksızın cennete; çok esirgeyici olan Allah'ın, kullarına vaad ettiği, onların idraklerini aşan adn cennetlerine gireceklerdir. Şüphesiz O'nun vaadi yerine gelecektir.*¹⁶ âyetlerinde uhrevî cennetten bahsedilmektedir. Bu cennet, daimî ikamet yeri olmasının yanında, nimetlerinin sürekliliği, değişmezliği, dünya cennetlerine benzemezliği ile temayüz etmektedir.¹⁷

Mü'minlerin ahiret yurdunun, cennet, naîm, adn, firdevs, husnâ, huld, dâruselâm, dâru'l-mukâme, dâru'l-hayevân, gibi isimlerinin bulunduğu kaynaklarda zikredilse¹⁸ de bunlardan bazılarının cennetin umumi isimleri olduğu, kimisinin de sıfatları olduğu belirtilmektedir.¹⁹

Cennetin tefsîrlerde, yukarıdaki yorumlardan da anlaşılacağı üzere, dünyevî bağ ve bahçeyi yahut mü'minlere mükâfat olarak verilecek olan uhrevî cenneti ifade ettiği söylenebilir. Bu yorumlarda bilindik anlamların dışında yeni bir anlam ekleme veya anlam genişlemesinin yaşanmadığı görülmektedir. Sûfî tefsîr veya te'vilde bu çerçevenin dışına çıkıldığı, anlamın zenginleştirilerek geliştiğini görmek mümkündür.

1.1. Sûfî Tefsîrde Cennet

Sûfî müfessirlerin veya yorumcuların tedebbür ve tefekkürlerinin neticesinde kalplerine doğan ilhamlar veya yaptıkları birtakım analizler ve analogilerle, anlam dairesini genişlettikleri müşahede edilmektedir. Bu çeşitli bağlamlarda zikredilen âyetlere zâhirî

¹³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi Kur'âni'l-kerîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1364h), 193-195.

¹⁴ *Kur'an Yolu* (Erişim 7 Şubat 2020), Nûh 71/10-12.

¹⁵ Mukâtil b. Suleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrût: Muessesetu Tarihi'l-Arabî, 2002), 4/ 450; Ebu's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd Alûsî, *Ruhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesâni* (Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2010), 27/ 458.

¹⁶ Meryem 19/60-61.

¹⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Turkî (Kahire: Hicr, 2001), 15/574-577; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1971), 21/ 237; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*, thk. Muhammed b. Ali (Mısır: Mektebetu İbâdi'r-Rahmân, 2005), 244.

¹⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdi'l-ervâh*, 117-125.

¹⁹ Ömer Kara, *Kur'ân'da Metafizik Bir Alem: Cennet* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 116-134.

anlamların yanında başka manalar yüklemek şeklinde gerçekleşmiştir. Bunlara sûfi tefsîrlerden şu örnekleri vermek mümkündür.²⁰

Ca'fer es-Sâdık olarak bilinen Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed el-Bâkır b. Alî Zeynil'âbidîn (ö. 148/765) kendisine nisbet edilen işârî tefsîrinde²¹, “وَيَجْعَلُ لَكُمْ جَنَّاتٍ وَيَجْعَلُ لَكُمْ أَنْهَارًا...size bahçeler versin ve sizin için ırmaklar akıtsın.”²² âyetinde geçen cennet kelimesini “zâhirînizi hizmet ziyetiyle; batınınızı iman nuruyla süslüyor”²³ şeklinde yorumlamıştır. Âyette Hz. Nûh'un kavmine iman edip, şirkten vazgeçtikleri takdirde Allah'ın onların canlarını ve mallarını çoğaltacağı, bağ ve bahçelerini yeşerteceği ifade edilmektedir. Oysa Ca'fer es-Sâdık burada cenneti mecaz-ı mürselin sebep-sonuç ilişkisi üzerinden okumaya tabi tutarak, itaat edenlere bahşedilecek dünyevî cenneti hizmet süsü; bu hayırlı amellerin neticesi olarak insanın imanın nuruna ulaşmasını da uhrevî cennete bakan yön olarak yorumlamaktadır.²⁴ Onu bu yoruma sevk eden amilin hakikî cennete götürecektir taat ve ibadete müminlerin dikkatini çekme isteği, asıl cennetin ilâhî rızaya erme düşüncesinde saklı olduğu gerçeğinden hareket etmesi olarak düşünülebilir. Nitekim Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî (ö. 465/1072) tefsîrinde bunu destekler mahiyette cenneti *müeccele* (uhrevî) ve *muaccele* (dünyevî) olarak ikiye ayırmıştır. “إِنَّ اللَّهَ يُدْجِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ *Allah, iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanları altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır.*”²⁵ âyetinde buyurduğu üzere Allah, *müeccele* cennetinde sevap ve tevbeyle, *muaccele* cennetinde birtakım haller, kurbiyet ve yakınlığı ihvan etmektedir,²⁶ demektedir.

Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh et-Tusterî (ö. 283/896), “إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ” *Allah'a saygısızlıktan sakınanlar ise rablerinin kendilerine verdiklerini alarak cennetlerde ve pınar başlarında olacaklar.*²⁷ âyetini tefsîr ederken Ca'fer es-Sâdık'ın “Rabbin hizmet ve taatında olmak” şeklinde yaptığı yorumda cennetin anlamını müphem bırakmışsa da onun takipçisi Tusterî, mezkûr âyete getirdiği yorumla muğlaklığı açmıştır. Ona göre takvâ sahibi kimse, dünyada rıza cennetinde yaşamakta, ünsiyet pınarlarında tesbih etmektedir. Bu, âyetin bâtinî yorumudur.²⁸ Tusterî, âyette zikredilen uhrevî cennete bâtinî bir anlam yüklemiş, yorumun sonunda yaptığı açıklamayla bunun kaydını düşmüştür. Bu da onun zahir anlamı dışlamadan ona ek olarak bâtinî anlamı yüklediğini göstermektedir. Burada deyim yerindeyse uhrevî cenneti dünyaya, dünyevî cenneti de ukbaya götürmüştür. Bunu teşbih sanatı üzerinden yaptığını söylemek mümkündür. Cennetin ebedi ve daimî nimetleri, saadeti; takvâ sahibi kulun Allah'a taat ve ibadeti sürdürmesi, onun rızası ve kudreti sayesinde buna

²⁰ Huseyn Alî Akkâş, “el-Cennetu ve'n-nâr fi't-tefsîri's-Sûfiyyi'l-İşârî”, *Mecelletu'l-Esmeriyye Mecelletu Ulumi'l-İnsaniyye ve't-Tatbikiyye*, 17 (September 2016), 61.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Yunus Emre Gördük, *İmam Cafer es-Sâdık ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsîr* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011).

²² Nuh 71/12.

²³ Muhammed b. Huseyn es-Sulemî, *Hakâiku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmrân (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 808.

²⁴ Akkâş, “el-Cennetu ve'n-nâr”, 62.

²⁵ el-Hac 22/14.

²⁶ Ebu'l-Kâsım Zeynulislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâ'ifu'l-İşârât*, thk. İbrâhîm Besyûnî, (Kâhire: Dâru Kutubi'l-Arabî, 1970/1390), 4/ 205.

²⁷ ez-Zâriyât 51/ 15.

²⁸ Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. İsâ b. Abdillâh b. Refî'et-Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd-Sa'd Hasen Muhammed Ali, (Kâhire: Dâru'l-Harem, 2004), 258.

devam etmesi, bundan zevk alması, onu dünyevî cenneti, uhrevî cennete benzetmeye götürmüştür.²⁹

Tusterî, cenneti dünyevî ve uhrevî olarak ikiye ayırmakla yetinmemiş, uhrevî cenneti, bilinen uhrevî cennet ve hayatın olmadığı hayat, bekânın olmadığı bekâ cenneti olarak ikiye ayırmıştır.³⁰ Onun bu yorumu, bilinen cennetin duyularla algılanabilecek lezzetlere sahip olması, Rabbin rızasına ermenin cennetten daha önemli olduğu düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Kuşeyrî “أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ” *Siz ve eşleriniz, muhteşem bir şekilde karşılanıp ağırlanmak üzere cennete girin. Orada altın tepsiler ve bardaklar cennetliklerin çevrelerinde dolaştırılacaktır. Orada canların istediği, gözlerin zevk aldığı her şey vardır ve siz orada sonsuza kadar kalıcısınız.*³¹ âyetini tefsîr ederken, kulların dünyada Allah’ın emirlerini yerine getirmek amacıyla, yeme-içme ve diğer şehvi arzularını tuttukları için ahirette, kendilerini tuttukları bu arzulara, cennette erdiklerini bildirmektedir. Oysa marifet ehli Allah’a bakmakla itminana ereceklerdir. Zira onlar kalplerindeki Allah aşkı ve özlemine, susuzluklarını ancak bu şekilde giderebileceklerdir.³² Daha önce belirtildiği gibi cenneti *muaccele* ve *müeccele* olarak ikiye ayıran Kuşeyrî, dilin ve sûfî tecrübenin kendisine tanıdığı imkânlarla cennet kavramına yeni anlamlar yükleyerek luğavi-zâhirî anlayışa bâtinî-sûfî yorumlar yaparak katkıda bulunmuştur.

Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî (ö. 606/1209) “إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ أَدْخُلُوهَا بِسَلَامٍ أَمِينٍ” *Allah’a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. “Esenlikle, güvenle girin oraya!” (denecek).*³³ âyetlerini yorumlarken üstadı kabul ettiği Kuşeyrî’nin izinden giderek işârî yorumlarda bulunmakta ve ondan alıntılar yapmaktadır. O, “Kâinatı ve olayları görmezden gelip Rahmân’ın cemâl tecellisi gözüyle bakanlar, zâtın müşehadât cennetlerinde, muhabbet şerbetlerinden içecek, marifet yurdunda gezinecek, sevdikleri onlara kesintisiz olarak kıdem ve bekâ bahçelerine giriniz diyecektir.³⁴” şeklinde âyeti yorumlamakta; cennettekilerin derece bakımından birbirlerine üstün olduklarını, kimine hizmetin halâveti; kimine taatın lezzeti; kimine rahatlık ve genişlik, kimine recâ ve rağbet; kimine üns ve kurbet lûtfedildiğini, “قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبِهِمْ” *Her topluluk kendi içeceği yeri bildi.*³⁵ âyeti gereğince her grubun kendi yolunu tutacağını³⁶ Kuşeyrî’den alıntılama yaparak konuya açıklık getirmektedir.

Necmüddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221), “Allah’a karşı saygısızlıktan sakınanlar mutlaka cennet bahçelerinde ve pınar başlarında olacaklar. “Esenlikle, güvenle girin oraya!” (denecek).³⁷ âyetinde geçen cennetleri, hazire-i kuds (peygamber ve evliyaların ruhlarının toplandığı yer, cennet bahçesi) cennetleri, ilâhî hikmet pınarları ve ledünnî ilimler³⁸ olarak yorumlamaktadır. Başka bir yerde, “أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مَكْرُمُونَ” *İşte bunlar,*

²⁹ Akkâş, “el-Cennetu ve’n-nâr”, 63.

³⁰ Tusterî, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘azîm*, 314.

³¹ ez-Zuhrûf 43/70-71.

³² Kuşeyrî, *Letâifu’l-işârât*, 5/374.

³³ el-Hicr 15/45-46.

³⁴ Ebû Muhammed Sadruddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *‘Arâisu’l-beyân fi hakâiki’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Ferîd el-Mizyadî, (Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2008), 2/293.

³⁵ Bakara 2/60.

³⁶ Rûzbihân el-Baklî, *‘Arâisu’l-beyân*, 2/293; Kuşeyrî, *Letâ’ifu’l-işârât*, 3/272.

³⁷ el-Hicr 15/45-46.

³⁸ Necmüddîn-i Kübrâ Ahmed b. Ömer b. Muhammed, *Te’vilâtu’n-Necmiyye*, thk. Ahmed Ferid el-Mizyadî, (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2009), 4/17.

cennetlerde ağırlanırlar."³⁹ âyetinde geçen cennetliklerin kalp cennetinde ağırlanacağını⁴⁰ söylemektedir.

Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 736/1335), de ilgili âyete benzer anlamlar vermiştir. Cennetliklerin alem-i Kuddûs bahçelerinden cennetlerde ve ilim hayatı sularından kaynaklarda oldukları⁴¹ şeklinde âyeti yorumlamıştır. Kuddûs cennetlerinde olanların orada ebediyen kalacaklarını, başka yere gitmek istemeyeceklerini, istidatlarının gerektirdiği kemâle ulaştıkları için böyle bir iştiyaklarının olmayacağını söylemektedir.⁴²

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) mezkûr âyette geçen takvâ sahiplerini üç kategoriye ayırmaktadır. Bunlardan Allah'ın haram kıldıklarından sakınanları, dünya ve içindeki şehvetlerden uzaklaşanları birinci kategoriye; havassın takvâsını ikinci, havassın havassını da üçüncü kategoriye yerleştirmektedir. Bunların, makamlarının gerektirdiği şekilde cennetlerde olacağını bildirmektedir⁴³. Bu makamların en yücesinin Firdevs cennetlerinde olacağı, zira bu cennetin arşın hemen altında yer alacağı, buraya girenlerin nimetlerin kemâline erecekleri için bundan ötesini istemeyeceklerini⁴⁴ ifade etmektedir.

Yukarıdaki yorumlardan anlaşılacağı üzere sûfi müfessirler, âyetleri tefsîr ederken zâhirî manalara itibar etmenin yanında, bâtinî anlamlara ulaşmak için, yaşadıkları içsel tecrübeden elde ettikleri bilgi ve donanımla âyetlere farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Bu, dilin müsaade ettiği imkânlar çerçevesinde meydana gelen anlam olayları ile mümkün olmuştur. Te'villerinde anlam genişlemesini, teşbih ve mecaz-ı mürsel üzerinden tatbik ederek yoruma yeni bir soluk getirmişlerdir. Böylece delâletin anlam dairesini genişletmiş, genellikle zâhirin sabit kademinden uzaklaşmamışlardır.

2. Nâr (Cehennem)

Kur'ân ve hadislerde daha çok cehennemi ifade eden bir kavram olan *nâr* "aydınlık ve ışıklı olmak" manasındaki n-v-r kökünden türemiştir. Nârın, gözle görülen alev, ısı, cehennem ateşi ve savaş ateşi anlamında kullanıldığı belirtilmektedir.⁴⁵ Nâr ve nûr kelimeleri aynı kökten gelmektedir. Nâr dünya hayatı, nûr ahiret için fayda sağlamaktadır.

Nâr kelimesi Kur'ân'da yüz kırk beş kez geçmekte, yüz on sekiz defa cehennem ateşini ifade etmektedir. Bunlardan on iki yerde *عذب النار* *azabun'n-nâr* terkihi ile dokuz yerde *نار جهنم* *nâru cehennem* terkihi şeklinde geçmektedir⁴⁶. Kur'ân'da nâr yirmi yedi yerde dünyevî ateş anlamında kullanılmaktadır. Kurbanı yakıp yok edecek ateş;⁴⁷ savaş çıkarmak amacıyla tutuşturulan ateş veya fitne;⁴⁸ Hz. Musa'nın Sina'da gördüğü ateş⁴⁹ Hz. İbrahim'i yakmayan ateş;⁵⁰ ilâhî kudretin tecellisi olarak gönderilen alev⁵¹

³⁹ el-Mearic 70/35.

⁴⁰ Necmüddîn-i Kübrâ, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, 6/215.

⁴¹ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşânîyye*, 2/181.

⁴² Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşânîyye*, 2/246.

⁴³ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru İhyaî Turasi'l-Arabî, ts), 4/471.

⁴⁴ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 5/306-307.

⁴⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Mufredât*, 828.

⁴⁶ Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-mufehres*, 736-737.

⁴⁷ Al-i İmrân 3/18.

⁴⁸ el-Mâide 5/64.

⁴⁹ Tâhâ 20/10; en-Neml 27/7-8; el-Kasas 28/29.

⁵⁰ el-Enbiyâ 21/69; el-Ankebût 29/24.

Kur'ân'da zikredilen dünyevî ateşlerdendir⁵². Bunun dışında, uhrevî ateşin yakıtının, insanlar ve taşlar olduğu⁵³ bildirilmektedir.

Tefsîrlerde nâr kelimesine genelde -zâhirî anlamın dışına çıkmamakla birlikte-bağlamdan hareketle üç mana verildiği görülmektedir. Bunlardan birincisi Tâhâ ve Kasas surelerinde⁵⁴ geçen nûrdur.⁵⁵ Diğerleri: Savaş ateşi yakmak, fitne çıkarmak⁵⁶ ve cehennem⁵⁷ ateşidir.⁵⁸ İki ateş arasındaki fark şu olabilir: Dünyevî ateş tasavvur edilebilir, akıl onun sınırlarını bildirebilir. Zira bu ateş bilinmektedir. Uhrevî ateş gözle görülmediği gibi, onun bilgisine ancak doğru haber yoluyla ulaşmak mümkündür.

Sûfi tefsîrde, rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinde yukarıda geçen anlamlarına ilave olarak zâhir mananın yanında bâtin mananın da anlaşılması gerektiği ortaya konmuştur. Bunun için zâhirî manayı dışlamadan bâtinî anlamı işaret yardımıyla anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu da sûfi yoruma zenginlik katmış, kelimelere yüklenen yeni anlamlar sayesinde anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Nitekim nâr kelimesi sûfi tefsîrde de böyle bir anlam genişlemesine uğramıştır. Aşağıda tarihsel serüven içinde sûfi müfessirlerin nâr kelimesine ekledikleri anlamlar ve kullandıkları yöntemlere yer verilecektir.

2.1. Sûfi Tefsîrde Nâr

Sûfi tefsîrde anlam genişlemesine uğrayan nâr kelimesi değişik şekillerde tefsîr edilmiştir. Ca'fer es-Sâdık " نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ الَّتِي تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْنَدَةِ Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir. Yükselip yürekleri saran ateştir. (O, yüreklerle çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.)"⁵⁹ âyetini yorumlarken şunları belirtmektedir: Ateş (nâr) çeşit çeşittir. Muhabbet ve muvahhidlerin gönlünde yanan marifet ateşi bunlardandır. Cehennem ateşi kâfirlerin kalblerinde yanar. Muhabbet ateşi mü'minin gönlünde alev aldığımda Allah dışındaki her şeyi yakar"⁶⁰ Görüldüğü üzere Ca'fer es-Sâdık âyetteki zâhir anlamın yanına bir de işârî mana eklemiştir. Nârı, muhabbet ateşi olarak yorumlamış, Allah'tan gayrisına meyledenlerin akıbetinin, lezzet ve süslerle örülü dünya hayatına aldanan kâfir kalplerin cehenneme gitmelerine neden olduğunu sebep-sonuç ilişkisi kabilinden ifade etmiştir. O, "yüreklerle çöken cehennem ateşi" manasını ötelemekten yanına Kur'ânî nasslarla sabit olan muhabbet kavramını ekleyerek zâhirî tefsîrde olmayan ama ona da muhalif olamayan işârî yorumu eklemiş, anlam dairesini genişletmiştir.⁶¹ Zira Kur'ân'da " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ اللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse bilsin ki Allah öyle bir kavim getirecektir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler; müminlere karşı

⁵¹ er-Rahmân 55/35.

⁵² Bekir Topaloğlu, "Nâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/ 385.

⁵³ el-Bakara 2/24; et-Tahrîm 66/6.

⁵⁴ Bk. Tâhâ 20/10; el-Kasas 28/29.

⁵⁵ Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Mustafa Seyyid Muhammed vd. (Ciza: Muessesetu Kurtubâ, 2000), 9:316; 10:459.

⁵⁶ el-Mâide 5/ 64

⁵⁷ el-Bakara2 /24,175; Ali-İmran 3/191; el-Humeze 104/6.

⁵⁸ Mukâtil b. Suleymân, *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir fi'l- Kur'âni'l-azîm*, thk. Hatem Salih (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 2011), 265.

⁵⁹ el-Humeze 104/6-7

⁶⁰ Sulemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 876.

⁶¹ Akkâş, "el-Cennetu ve'n-nâr", 51- 52.

*alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır; Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur. Allah'ın lütfu geniştir; O, her şeyi bilir.”*⁶² âyetlerinde muhabbete vurgu yapılmış ve onun önemine dikkat çekilmiştir.⁶³ Ca'fer es-Sâdık'ın sûfi terminolojide önemli olan muhabbet kavramına yer vererek mezkûr âyetlerden mülhem böyle bir yoruma gittiğini ifade etmek mümkündür.

Sûfiler arasında muhabbet, kalplerin Allah için muvafakat etmesi, Allah'a muvafakat etmek için ona sıkı sıkı sarılması, Hz. Peygambere tabi olmak, seherde Allah'ı zikretmek olarak anlaşılmıştır.⁶⁴ Muhabbet kavramı sûfi terminolojide sonraları kendine has anlamlar kazanmıştır. Örneğin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ' el-Edemî (ö. 309/922) muhabbeti ikiye ayırmıştır: Hakkı bilmek, hakikati bilmek. Hakkı bilmek, onun birliğini sıfat ve isimlerinde benzersizliğini bilmektir. Hakikati bilmek ise mümkün değildir. Zira âyette “*وَلَا يَحِيطُونَ بِهِ عِلْمًا*” *Onların bilgisi ise O'nu kuşatamaz.*⁶⁵ buyrulmaktadır.⁶⁶ Sûfiler arasında marifet farklı şekillerde anlaşılmıştır. Bu, kişinin bulunduğu makam ve derecesiyle ilgili olduğu gibi o anki hissiyatıyla da ilgili olabilmektedir. Netice itibarıyla Ca'fer es-Sâdık nârı farklı yorumlayarak işârî tefsire yeni bir pencere açmış; takipçileri onun izinden ilerlemiştir.

Tusterî, tefsîrinde aynı âyetleri tefsîr ederken farklı ateş türlerinden bahsetmiş, daha önce öz olarak ifade edilen hususlara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. “*O, yüreklere çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.*”⁶⁷ âyetindeki “*yüreklere çöken ateşi*” yorumlarken şöyle demektedir: “*Derileri ve etleri yemekle ateşi sönmeyen ve hararetiyle yürekleri yiyip bitiren ateştir. Ateş (nâr) dört çeşittir: Şehvet ateşi, şekâvet ateşi, ayrılık ateşi ve bütün ateşleri yakan muhabbet ateşi. Şehvet ateşi itaatleri, şekâvet ateşi tevhide, ayrılık ateşi kalbi, muhabbet ateşi tüm ateşleri yakar.*”⁶⁸ Burada Tusterî ateşi tasnif ederken, sönmeyen cehennem ateşini zâhirî anlam olarak zikretmiş; ona gidecek yolları döşeyen şehvet, şekâvet ateşini zikrederek Ca'fer es-Sâdık'ın ayrıntıya girmeden zikrettiği kâfirlerin kalplerini alıp götüren ateşi bir anlamda açıklamıştır. Allah'ın dışındaki her şeyi yakan muhabbet ateşi yorumuyla da bunu bütünleştirmeye çalışmış olduğunu söylemek mümkündür. Burada Tusterî'yi nâr kelimesine yeni anlamlar yüklemeye iten sebebin teşbih olduğu görülmektedir.⁶⁹

Kuşeyrî aynı şekilde ateş ile ilgili işârî yorumlarda bulunmaktadır. “*وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ*” *İnsanlardan öyleleri de vardır ki, “Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru” derler.*”⁷⁰ âyetini tefsîr ederken öncelikle zâhirî anlamından hareketle en-nâr kelimesinde geçen harf-i tarifi lamu'l-cins olarak yorumlamış; ardından nârı yakan ateş ve ayrılık ateşi⁷¹ şeklinde yorumlayarak sûfilerin izinden gitmiştir.

⁶² Ali-İmrân 3/31.

⁶³ Muhammed Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 3/225.

⁶⁴ Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed es-Serrâc, *el-Luma'*, thk. Abdulhalim Mahmûd- Abdalbâki Surûr (Mısır: Dâru'l-Kutubu'l-Hadîs, 1960), 86-87.

⁶⁵ Tâhâ 20/110.

⁶⁶ es-Serrâc, *el-Luma'*, 87; Sulemî, *Hakâiku't-tefsîr*, 97.

⁶⁷ el-Humeze 104/6-7.

⁶⁸ Tusterî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 329.

⁶⁹ Akkâş, “el-Cennetu ve'n-nâr”, 54.

⁷⁰ el-Bakara 2/201.

⁷¹ Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, 1/180.

Sûfilerin tefsîrlere bakıldığında Ca'fer es-Sâdık'ın işârî yorumları daha çok öncelediğini, zâhirî anlamı ikincil gördüğünü söylemek mümkündür. Onun takipçileri Tusterî ve Kuşeyrî'nin zâhir ve bâtın anlam arasında bir denge kurdukları, bunları birbirlerinden ayırmadan orta yol takip ettikleri müşâhede edilmektedir. Nitekim yukarıdaki yorumlarından bunu çıkarsamak mümkündür.

Rûzbihân el-Baklî, ateşi, “kahır ateşi ve lûtuflî nûru” olarak ikiye ayırmakta; kahır ateşinin kâfirleri celâl makamından uzaklaştırdığını bildirmektedir. Lûtuflî ateşini ise velî ve arif kullarının kalplerindeki Allah muhabbeti⁷² şeklinde yorumlamaktadır.

Necmüddîn-i Kübrâ, “قَالُوا ابْنُوا لَهُ بُنْيَانًا فَأَلْفُوهُ فِي الْجَحِيمِ. Ötekiler, “Onun için bir yapı kurun ve (orada hazırlayacağınız) kuvvetli ateşe atın onu!” dediler.”⁷³ âyetinde geçen ateşi (cahim) hırs ve şehvet olarak yorumlamıştır. Ona göre Hz. İbrahim hırs ve şehvet ateşine atılmak istenmiş Allah'ın yardımı sayesinde oradan kurtularak Allah'a seyrü sulûk etmiştir⁷⁴. Keza “Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.”⁷⁵ âyetini Allah'ın zikri ile tutuşmuş ateş şeklinde açıklamıştır.⁷⁶

Abdürrezzâk Kâşânî, “O, yüreklere çökecek olan, Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir.”⁷⁷ âyetinde geçen ateşi kalplere (fuâd) muttali olan Allah'ın yakılmış ateşidir. Bu ateşi, “ruha muttasıl olan, fuâd denilen yüksek noktasına nüfuz eden ve ona tesir eden ruhanî bir ateş”⁷⁸ olarak yorumlamaktadır.

İsmâil Hakkı Bursevî, aynı âyeti yorumlarken hem zâhirî anlamı hem de işârî anlamı gözeterek şu yorumları yapmıştır: Bu ateş, kalbin ortasında, ruha bitişik olan fuâd denilen bölgeye işler. Zira o şehvetlerine düşkün olanların karın içlerine girerek kalplerini kaplar. Kalpler kötü niyetlerin ve amellerin kaynağı olduğu için burada zikredilmiştir. Bu da ateşin mahrem olan her yere ulaşabileceğinin kanıtıdır.⁷⁹

Sûfiler, âyetlerde geçen nâr kelimesine yukarıdaki yorumlardan anlaşılacağı üzere yeni anlamlar eklemişlerdir. Bu anlamların gerçekte tefekkür ve havâtır dedikleri hallerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bunu edebî sanatlardan yararlanarak ifade etmişlerdir. Burada dikkat çeken husus, çeşitli benzerlik ve analogilerden hareketle yorumlarını çeşitlemeleridir. Özellikle teşbih ve mecaz-ı mürsel gibi belagat ilminin söz sanatlarını kullandıkları görülmektedir. Sözlüklerde nâr kelimesine daha önce yer almayan yeni bir anlam yüklemişlerdir. Dünyada ve ahirette yakan ateş anlamındaki nâra, bilinmeyen veya idrâk edilmeyen, sûfî tecrübe ile elde edilebilecek anlamlar yüklemişlerdir. Burada onları buna iten etmen müşebbeh ve müşebbeh bihin ortak noktada kesişmesi, müşebbeh bihin müşebbeh anlamına taşınması şeklindedir. Bu şairlerin ve ediplerin sıkça başvurdukları hususlardandır. Mecaz-ı mürselin en çok *sebebiyet* alakasını kullanmış, ateşin tesirini bunun üzerinden izah etmeye çalışmışlardır. Böylece kelime, temel anlamının yanında sûfî terminolojide yeni anlamlar kazanmıştır. Sonuçta, dilde kullanılan benzetme, mecaz-ı mürsel vb anlatım araçları üzerinden âyetleri yorumlamada yeni bir açılım kazandırmışlardır.

⁷² Rûzbihân el-Baklî, *Arâisu'l-beyân*, 3/527.

⁷³ es-Saffât 37/ 97.

⁷⁴ Necmüddîn-i Kübrâ, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, 5/168.

⁷⁵ el-Humeze 104/6.

⁷⁶ Necmüddîn-i Kübrâ, *Te'vilâtü'n-Necmiyye*, 6/348.

⁷⁷ el-Humeze 104/6.

⁷⁸ Abdürrezzâk el-Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, 3/971.

⁷⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 10/509.

SONUÇ

Dil canlı bir varlıktır. Ona canlılık veren kelimeler, canlı bir organizma gibi hayatlarını sürdürürler. Bazen anlam genişlemesi, anlam kayması, daralması, iyilemesi, kötülemesi gibi hususlara maruz kalabilirler. Bu, toplumdaki değişim dönüşüm ve hareketliliğin dile etkisinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca bir dildeki edebî ve ilmî faaliyetler de gelişimin önemli parçalarından birini oluşturmaktadır. Sûfî yorum da bu gelişmelerden nasibini almış, dilin gelişimine imkân tanıyarak onun canlılığına yeni anlamlar katarak anlam gelişmelerine, genişlemelerine katkıda bulunmuştur.

Kur'ân'ın zâhirî anlamlarına ek olarak bâtinî anlamlarının da olduğunu düşünen Sûfiler cennet ve nârı farklı bağlamlarda ayrı manalara yorarak tefsîr dağarcığını geliştirmiş, delâlet imkânlarını genişletmişlerdir. Nârı yakan ateş anlamından alıp aşk ve muhabbet ateşi veya ayrılık ateşi anlamlarına çekerek dildeki teşbih ve mecaz imkânlarını delâlete enstrüman olarak kullanmış, bu sanatları araçsallaştırmışlardır. Öte yandan dünyevî ve uhrevî anlamlarıyla daha dar bir anlama hapsedilen cennete; muaccel, müaccel, imanın nûruna erme, visâl, rızâ, anlamlarını eklemleyerek zâhirî anlama bâtinî bir boyut kazandırmış, dildeki anlam genişlemesine katkıda bulunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Abdübâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi Kur'âni'l-kerim*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1364h.

Akkâş, Huseyn Ali. "el-Cennetu ve'n-nâr fi't-tefsîri's-Sûfiyyi'l-İşârî". *Mecelletu'l-Esmeriyye Mecelletu Ulumi'l-İnsaniyye ve't-Tatbikiyye*, 17 (September 2016), 47-70.

Alûsî, Ebû's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd. *Ruhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-âzim ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrût: Muessesetu'r-Risâle, 2010/1431.

Ay, Mahmut. "İşârî Tefsîrde Yöntem Meselesi". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Darulfunun İlahiyat)* (Eylül 2012), 59-110.

Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru İhyaî Turasi'l-Arabî, ts.

Cârim, Alî- Emîn, Mustafâ. *el-Belağatu'l-Vadiha*. Dimaşk: Mektebetu Dâri'l-Fecr, 2014.

Enîs, İbrâhîm. *Delâletu'l-elfâz*. Mısır: Mektebetu'l-Encelu'l-Mısriyye, 1976.

Gördük, Yunus Emre. *İmam Cafer es-Sâdik ve Ona İsnâd Edilen İşârî Tefsîr*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmu usûli'l-fikh*. Kâhire: Mektebetu'd-Da'va, 1956.

İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Hâdi'l-ervâh ilâ bilâdi'l-efrâh*. thk. Muhammed b. Ali. Mısır: Mektebetu İbadi'r-Rahmân, 2005.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-âzim*. thk. Mustafâ Seyyid Muhammed vd.15 Cilt. Ciza: Muessesetu Kurtubâ, 2000.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali-Muhammed Ahmed- Hâşim Muhammed. 55 Cilt. Kâhire: Dâru'l Meârif, ts.

Kara, Ömer. *Kur'ân'da Metafizik Bir Alem: Cennet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Kâşânî, Abdurrezzak. *Te'vilat-ı Kaşaniyye*. trc. Ali Rıza Doksanyedi. 3 Cilt. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1988.

Kur'ân Yolu. Erişim 10 Mart 2020. <https://kuran.diyaret.gov.tr>

Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynulislâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâ'ifu'l-işârât*. thk. İbrâhîm Besyûnî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l Kutubi'l-Arabî, 1970/1390.

Lory, Pierre. *Kaşani'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsîri*. trc. Sadık Kılıç. İstanbul: İnsan Yayınları, 2001.

Mukâtil b. Suleymân. *el-Vucûh ve'n-nezâ'ir fi'l- Kur'âni'l-azîm*. thk. Hatem Sâlih. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 2011.

Mukâtil b. Suleymân. *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrût: Muessesetu Tarihi'l-Arabî, 2002/1423.

Necmüddîn-i Kübrâ, Ahmed b. Ömer b. Muhammed. *Te'vilâtu'n-Necmiyye*. thk. Ahmed Ferid el-Mizyadî. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2009.

Ömer, Ahmed Muhtâr. *İlmu'd-delâle*. Kâhire: Alemu'l-Kutub, 1998.

Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal. *Mufredâtu elfâzi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2009.

Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1971.

Rûzbihân el-Baklî, Ebû Muhammed Sadruddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî. *'Arâ'isu'l-beyân fî hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid el-Mizyadî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2008.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcuddîn Yûsuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî. *Miftâhu'l-'ulûm*, Beyrut: Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

Serrâc, Ebû Nasr Abdullah b. Ali b. Muhammed. *el-Luma'*, thk. Abdulhalîm Mahmûd-Abdübâki Surûr. Mısır: Dâru'l-Kutubu'l-Hadîs, 1960.

Sulemî, Muhammed b. Huseyn. *Hakâiku't-tefsîr*. thk. Seyyid İmrân. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Şahin, M. Süreyya. "Cennet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/374-376. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Hicr, 2001.

Topaloğlu, Bekir. "Nâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/385. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.

Tusterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdillâh b. Yûnus b. Îsâ b. Abdillâh b. Refî'. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Tâhâ Abdurrauf Sa'd- Sa'd Hasen Muhammed Ali. Kahire: Dâru'l-Harem, 2004.